

S1E4. Rane Willerslev: Sådan overlever du en ny istid

Jeanette: Kun sneen gør det muligt at se noget. Det er kulsort. Du befinder dig i 65 minusgrader. Du kan næsten ikke bevæge dig på grund af tykke lag af rensdyrpels, som du bærer rundt på, og den meterhøje, bløde sne. Du hører noget bag dig. Er det virkeligt? Eller er det noget, du forestiller dig? Du er mager. Selvom du spiser rensdyrkød og fedt hele tiden, kan din krop ikke følge med. Din forbrænding banker afsted i det kolde vejr.

Klimaforandringer er ikke noget nyt. Det er et vilkår, mennesket altid har levet med. Hvis vi spoler tiden 20.000 år tilbage, var det meste af Danmark dækket af is. I dag er klimaforandringerne også på nyhedernes dagsordenen, men i stedet så taler vi om vandstigninger. Men hvis du spørger mig, så er det, som jeg frygter ud i fremtiden, at isen er på vej. Det er bare et spørgsmål om tid. Jeg er sikker på, vi er på vej ind i en ny istid. Normalt går der cirka 10.000 Til 12.000 år, inden isen igen begynder at vokse frem. Og det passer sådan set meget godt med nu. Isen kommer. Men jeg er egentlig også ret nysgerrig og måske mere spændt på, hvad der ville ske, hvis nu isen kom her til Danmark, og vi skulle overleve. Ville jeg overhovedet kunne overleve en ny istid? Kan du? Har du fysikken til det? Har du evnerne til at tænde et bål, når du fryser? Kan du håndtere et våben, når faren trænger sig på, eller du er sulten og bliver nødt til at tage din bue og pil og gå ud at skyde et dyr for at kunne overleve? Ville frygten lamme dig, eller ville den gøre dig stærkere?

Velkommen til Varbergs Danmarkshistorier. Mit navn er Jeanette Varberg. Jeg er museumsinspektør, arkæolog og forfatter, og i denne her podcast vil jeg sammen med nogle af Danmarks dygtigste historikere, arkæologer og eksperter fortælle om de mest fascinerende ting i danmarkshistorien, som du skal kende for at forstå det samfund, du lever i i dag. Denne første sæson kommer til at handle om klimaforandringer. I hver episode vender vi tilbage til et helt særligt tidspunkt i historien. Et tidspunkt, som kan give os en bedre forståelse af den klimakrise, vi står i lige nu. I dag skal vi høre historier fra et meget koldt sted, som kan hjælpe mig og lytterne til at forstå, hvordan man egentlig overlever en istid. Og der er måske mere til det, end vi lige går og tror. For det handler ikke altid kun om godt udstyr og overtøj. For i dag finder vi ud af, hvordan en femårig, kæderygende dreng er medvirkende til en speciel erkendelse om naturfolk.

Og derfor vil jeg rigtig gerne snakke med Rane Willerslev. Han er det tætteste, vi kommer på en forsker, der har oplevet noget, der ligner en istid, og som ved, hvad det vil sige at være et istidsmenneske. Han har nemlig overlevet et halvt år i Sibirien. Han er

antropolog og rejste i 2006 til Sibirien for at undersøge selvmord hos tjuktjierne i Sibirien. Og grunden til, at det lige præcis er en antropolog og forsker, jeg har inviteret herind i dag, det er, fordi vi som arkæologer, når vi undersøger jægerstenalderens folk og her istidsjægerne, så det meste, de har efterladt sig, er bare flint, altså sten. Og så har vi et begreb, som på engelsk hedder "squeezing blood from stones." Hvordan får man et samfund rekonstrueret ud fra de sten, de efterlader sig? Og der skal man altså snakke med en antropolog, som har været derude selv og har prøvet det på helt egen krop. Rane Willerslev, jeg har jo inviteret dig i studiet. Velkommen til!

Rane: Ja, mange tak.

Jeanette: Rane, du er jo antropolog og ekspert i disse arktiske folk. Og derfor er du også inviteret med i dag for ligesom at hjælpe mig til at forstå, hvordan istidens folk kunne have overlevet den ekstreme kulde, som vi jo ved har været også i Danmark for 20.000 år siden. Og vi ved, at der har været mennesker for måske 15.000-13.000 år siden. Men nu handler det om din rejse, Rane, så prøv at tage os med tilbage til år 2006, hvor du tager på en ekspedition og forbereder dig egentlig på at leve i en verden af is. Hvor tager du hen og hvorfor?

Rane: Jamen, jeg er meget interesseret i det her spørgsmål om, hvorfor er der sådan en høj selvmordsprocent blandt arktiske folk generelt? Og så tager jeg til det nordlige Kamtjatka ved grænsen til det, der hedder Tjukotka, som er det yderste punkt i Rusland, i Sibirien.

Jeanette: Er det den her halvø, man kan se?

Rane: Ja, det er den her halvø, men så skal man helt op for enden. Altså, det er ikke nede på selve halvøen. Altså, halvøen fortsætter faktisk et stykke oppe i fastlandet. Og dér, hvor grænsen går mellem Kamtjatka og Tjukotka, der har jeg tidligere besøgt et samfund, en lille landsby. Det har jeg besøgt i 1992, og det var nogle sovjetiske antropologer, der introducerede mig til det her sted. Og det er ret unikt ved, at folk aldrig har været kristnede. De lever ekstremt traditionelt. Og så tænker jeg, at der vil jeg vende tilbage til for at prøve at besvare det her svære spørgsmål om, hvorfor er selvmordsraten så høj. Og man kan sige, at den måde, man arbejder på som antropolog, er jo ikke, at du så bare begynder at interviewe folk om, hvorfor den og den har begået selvmord

osv., men at du lever med de der mennesker, spiser med dem, sover ligesom dem i deres telte, rejser med dem osv. Og så på den måde får et slags holistisk billede af det samfund og den kultur, hvorigennem du forhåbentlig kan besvare dit spørgsmål.

Jeanette: Altså, nu er jeg jo arkæolog, og jeg har rejst sammen med antropologer. Altså, arkæologer, vi står jo typisk nede i et mudderhul og knokler hele dagen, og så kigger man op sådan på en veranda eller noget, og så sidder der en antropolog med en smøg og en notesbog. Og det er sådan vores billede af antropologer. Ha ha!

Rane: Ha ha! Det er rigtigt. Men tanken er faktisk den modsatte i astrologien. Der var en lang overgang helt op til begyndelsen af 1900-tallet, hvor antropologer sad på verandaer og skrev noter. Men så kom ligesom den moderne antropologis faderfigur Malinowski og sagde, "We need to get out of the lounge chair." Og det var jo den der Cambridge læderstol. "Vi må ud at leve med disse indfødte, og kun derigennem kan vi forstå, hvem de er." Og det er jo faktisk en meget god pointe og en meget vigtig pointe, at hvis du vil forstå, hvem de her mennesker er, så bliver du simpelthen nødt til at leve med dem og leve med dem i længere tid. Så det gjorde jeg så med de her tjuktjier, og det var jo ganske strabadserende. De bor på tundraen, de er rensdyrhyrder, har store flokke af rensdyr, som konstant overvåges, fordi der kan komme ulve og æde dem og så videre. Så det er benhårdt arbejde. Altså, de her mennesker arbejder nonstop. Også om natten skal der være nogen på vagt og sidde og passe på rensdyrene og så videre. Og så bevæger du dig over tundraen med slæder trukket af rensdyr. Altså, nu er de her tjuktjier kendt for at have de største flokke af rener, men det er også de dårligst tæmmede rener i Sibirien. Så det vil sige, at de rener, du spænder foran din slæde, de er ekstremt dårligt tæmmede. Og det er altså ikke ligesom at køre en hestekærre eller sådan noget. Hvis du ikke pisker dem virkelig hårdt, så løber de bare i alle retninger.

Jeanette: Ja, og når man nu snakker om rener... Hvis man skal have en sammenligning, så på julemandens kane er de her rensdyr foran, og hvis man så skal forestille sig julemanden, der overhovedet ikke kan styre sine rensdyr.

Rane: Det er noget i den dur. Men det, der gør dem jo sammenlignelige med istidsmennesker, er jo, at de lever i det samme klima: Tundraen. Altså, der er ikke træer. Der er ingenting. Og så er det jo også det, at istidsmenneskenet levede jo faktisk primært er rensdyr. Altså af vildrener. Og selvom disse tjuktjier og andre i Sibirien har såkaldt

tæmmede rener, så ligger tæmningen primært i, at de i og for sig bare følger de her flokke af rener i deres naturlige bevægelse og så med lasso fanger nogle af dem en gang imellem, kastrer dem og spænder dem foran en slæde, og så må man så håbe på, at man kan styre dem. Altså, livsstilen er på mange måder sammenlignelig med istiden, og det er tøjet også, som jo er rensdyrskind.

Jeanette: Jo, man kan også sige, at er det ikke i det område, at de sidste mammutter levede og uddøde?

Rane: Jo. Det var på en af øerne - nu husker jeg ikke hvilken - oppe i det Østsibiriske Hav. Men det er fuldstændigt rigtigt. Jeg husker det ikke med sikkerhed, men jeg tror, det var sådan 3000 år siden, man fandt de sidste.

Jeanette: Jo, det var mens, vi havde bronzealder i Danmark.

Rane: Det er jo helt utroligt, ikke?

Jeanette: Jo, at de stadigvæk har overlevet deroppe.

Rane: Og du finder jo også, når du rejser deroppe om sommeren... Altså, alt er jo ligesom fanget i en kappe af permafrost, men floderne bryder nogle af de her kapper op, og så vælter det op med mammutstødtænder og uldhårede næsehorn og vildheste i så kæmpe mængder, som man tror simpelthen, det er løgn. Og jeg har selv bragt hjem betragtelige mængder af mammutstødtænder osv.

Jeanette: Det forstår jeg godt. Man kan jo ikke lade det ligge dér. Hvis man havde fundet det i Danmark, havde det jo været en verdenssensation.

Rane: Ja. Men det vidner om, hvor rig denne mammutslætte har været i istiden. Man har jo forestillingen om, at istiden er et frygteligt klima, og man lever på kanten af, hvad der er menneskeligt muligt. Men faktum er jo, at de der arktiske områder er meget, meget rige på høj kvalitetsprotein. Og det har man også haft i istiden. Altså, i dag er det jo rensdyr. Og så nogle andre steder er der noget...

Jeanette: Moskusokse!

Rane: Moskusokse, som faktisk er i familie med fåret mig bekendt og ikke en okse. Men tidligere var der jo enorme mængder af dyr. Altså netop bison, uldhåret næsehorn, mammut, rensdyr, vildhest - altså i kæmpe flokke.

Jeanette: Når man så ser de her scener for sig med de her folk, der lever både i istiden, men også tjuktjerne, som du var oppe at besøge, så er noget af det, jeg tænker på: Hvordan har de klædt sig? Fordi når man selv skal op i kulden, så har man jo jeg ved ikke hvor mange GORE-TEX og alt muligt andet på. Men de klarer sig med naturmaterialer.

Rane: Ja, ja, fuldstændigt. De klæder sig helt grundliggende i rensdyrskind. Altså, så kan man sige, at sålerne til støvlerne er lavet af sælskind, og du har nogle pynteelementer af jærvskind osv. rundt om halsen og sådan noget. Men ellers er det rensdyrskind. Og rensdyrskind slår alt ny teknologi inden for tøj. Og det mener jeg helt oprigtigt.

Jeanette: Har du selv haft et sæt?

Rane: Ja, ja, jeg var fuldt beklædt, og det er faktisk udstillet på Nationalmuseet, hvis det ikke skal være løgn. Det er en gigantisk dragt. Kvinderne klagede meget hårdt over, at jeg var så stor, høj, fordi det er meget hårdt arbejde. De sidder og garver det i hånden og blødgør det osv. Men jeg fik lavet en fuld dragt, og den består jo af en kåbe på overkroppen, der går ned til knæene, hvor rensdyrhårene vender indad, og så en yderkåbe, hvor rensdyrhårene vender udad. Og på samme måde har du bukser, der vender først indad, og så overtræksbukser, der vender udad. Og så har du rensdyrstøvler med sokker, der vender indad. Og i bunden af støvlerne lægger du hø, græs, altså som isolation. Og så har du en hue på selvfølgelig også. Og når du har det tøj på, så kan du lægge dig i sneen i minus 65 grader og sove og overvintre i det.

Og rensdyrskind er utrolig let. Altså ekstremt let. Men det har en meget stor volumen, så når du transporterer det, så fylder det meget, og det ser ud, som om det vejer meget. Men det vejer ingenting. Og det, der gør rensdyrskind så fantastisk til at overleve i kulden - og grunden til, at det ikke er blevet overgået af noget - er jo, at hårene er hule. Og det vil sige, at varmen altså sætter sig i hårene og simpelthen isolerer. Så det er helt fantastisk. Og når du har de her store flokke af rener, og det ville man også have haft under istiden, så kan du også vælge, hvilke farver du vil have. Altså, du kan jo simpelt-

hen udvælge, "Jamen, jeg vil have en overdel, der er plettet, og en underdel, der er helt hvid," og så videre. Så det bliver utroligt smukke dragter også. Altså, det er ikke sådan noget klat... Altså, hver gang man ser sådan en film fra istiden, spillefilm eller dokumentarfilm, så skal de altid have sådan noget pjaltet skind på.

Jeanette: Den klassiske hulemand.

Rane: Ja, ja, altså, det har jo overhovedet ikke noget med at gøre. Det har været meget smukt, og de har kunnet udvælge det. Og så har det den finesse, at når du syr med senetråd, så i det, der kommer fugt, så trækker senen sig sammen, og det vil sige, at det lukker af for vandet i støvlerne, for eksempel, som bliver vandtætte i det øjeblik, der kommer fugt til. Altså, så er det er helt utroligt gennemtænkt. Underbukserne er lavet af fosteret, altså skindet fra et foster, som er så fint, at det jo nærmest virker som silke. Det er dine underbukser. Ha ha!

Jeanette: Kan du savne dem nogle gange?

Rane: Ja, ja, det kan jeg sgu godt. Ha ha! Problemet er, at du skal have et klima med meget lav luftfugtighed, som du har i de arktiske klimaer. Hvis du hiver disse skind med hjem, så går der jo dyr i dem meget hurtigt, desværre. Så det er også derfor, jeg afleverede alt mit til et museum.

Jeanette: Men når du så var deroppe, lærte du så at sy?

Rane: Nej, altså... Ja, jo, det gjorde jeg i den forstand, at både mænd og kvinder kan sy, fordi når du er mand, så skal du også være i stand til at reparere dit skindtøj, hvis der ikke er nogen kvinder til stede. Så alle kan sy. Men ellers er det kvindens opgave, og det er ekstremt hårdt. Og kvindernes hænder af samme årsag er jo fuldstændigt krogede og bøjede. Og de går jo nærmest i en trance, når de sidder og syr. Så sidder de og nynner mange gange på rød fluesvamp for at holde smerterne ud. Og så sidder de og nynner og går nærmest i en tranceagtig tilstand, imens de sidder og syr tøjet.

Jeanette: Så sætter man virkelig også pris på sin dragt.

Rane: Ja, det gør man. Og ud over det tøj, du ligesom render rundt i til daglig, så har hver person en dødsdragt, som du bliver iklædt, når du er død, og som man begynder at sy på allerede det øjeblik, du bliver født. Men man må ikke færdiggøre det, fordi det er jo et udtryk for, at du er død. Så der skal ligesom være tre dages arbejde tilbage. Men de smukkeste! Det er meget svært at forstå, hvor ufatteligt skønne, de er, de der dødsdragter - altså nogle af dem, hvis du har haft nogen, der har været gode til at sy. Altså, det er tusindvis af timer, der er gået ind i små detaljer af forskellig art, røde farver...

Jeanette: Og når så en arkæolog åbner en grav, så er der bare smulder tilbage. Men nogle gange har man lidt på fornemmelsen, at det har været så smukt. Men der er også noget af det her med dragt og kulde. Og nu vil jeg lige tage dig lidt ud af Sibirien, fordi nu vil jeg gerne snakke om en af mine absolutte yndlingsserier. Og der har man denne her sætning, "Winter is coming!"

Rane: Nå! Game of Thrones. Fedt!

Jeanette: Har du også set det?

Rane: Ja, ja, jeg er totalt fan!

Jeanette: Ja, men der er jo noget, der er galt i en af scenerne. Jeg kan huske, at du har brokket dig på et tidspunkt over hovedpersonen John Snow, at hans beklædning var helt håbløs til den der vinter.

Rane: Ja, den er helt håbløs.

Jeanette: Kan du forklare mig lidt om det?

Rane: Jamen, det er jo, fordi 60 procent af varmen cirka afgår jo fra hovedet. Så hvis du ikke har hue på, så overlever du ikke i det arktiske. Altså, og når der er minus 65 grader, og du prøver at tage din hue af... Jeg siger dig, der går 2 minutter, så er du ved at besvime, fordi kulden sætter ind. Så det vil sige, at både John Snow og alle de der wildlings, der render rundt i det der arktiske klima uden hue på, det er jo helt håbløst.

Jeanette: Det er totalt utroværdigt, Game of Thrones. Det er hermed givet videre. Men det er jo, fordi man skal se deres flotte hår og sådan noget, ikke?

Rane: Ja, ja. Jo, sikkert.

Jeanette: Men altså, man har jo det her med, når man rejser ud - og det har jeg også som arkæolog - at det er jo lidt et eventyr, man tager ud på. Men det er også bare en del af jobbet, ikke?

Rane: Jo.

Jeanette: Så når du tager ud til minus 65 grader... Tænker du ikke over det, eller hvad? Hvad er det, der driver dig derud?

Rane: Jamen, det er jo en utrolig... Altså, der er mange ting, der driver mig. Dels er det et meget uudforsket område antropologisk - nok fordi der ikke er nogen, der gider tage derud. Men samtidig er det jo et miljø, hvor man i starten, når man ligesom skal derud, tænker, at det må være meget fjendtligt og meget svært at overleve det. "Ej, hvor er det frygteligt," osv. osv. Og så er det den der med, "Ej, jeg skal ud at overleve i det her." Men som tiden går, så bliver det jo ens hjem, og man finder ud af, at det faktisk er en umådelig behagelig verden på mange måder at leve i. Altså det, der er udfordringen, er grundlæggende set ikke kulden. Fordi hvis du klæder dig ordentligt på og ved, hvad du skal gøre for at overleve den, så er det fint nok. Der, hvor problemerne opstår, er faktisk om sommeren, fordi der er så sindssygt mange myg. Altså helt ufatteligt mange myg. Og udover det så smelter noget af sneen og isen og så videre, hvilket gør tundraen til et sumpet, besværligt sted at operere, og der må man faktisk transportere sig med båd, hvis man ligesom skal rundt. Og det mest katastrofale tidspunkt i disse områder er jo foråret. Det er også der, du sulter, fordi foråret er det sted, hvor isen bryder op, du kan ikke komme ud på vandet, du kan ikke komme ind i landet, og så sidder du i og for sig bare og venter. Så det er sulteperioden. Det er foråret.

Jeanette: Men da du tog afsted i 2006, var det så vinteren?

Rane: Ja, det var det.

Jeanette: Og der oplevede du jo også vinteren, sådan som jeg forestiller mig den dybe istid, hvor det har været rigtig, rigtig slemt. Du har overlevet en snestorm også, ikke?

Rane: Jo, jo. Altså, jeg gjorde jo det, at jeg rejste rundt fra lejr til lejr med en tjuktjemand, som ligesom stod for at holde mig i live, var jeg ved at sige. Og vi sad så på hver vores rensdyrslæde og med proviant og så videre...

Jeanette: Så du har simpelthen styret et rensdyr også, selvom det var umuligt?

Rane: Ja, ja. Men han sad også rystede på hovedet hele tiden og måtte stoppe, imens jeg kørte op ad en bakke til venstre med de der sindssyge rensdyr. Så sad han bare og rystede på hovedet. Men på et tidspunkt kommer der en snestorm, og det gør der jo jævnlige i de der områder. Og han tog det helt roligt. Altså, han gjorde det... Vi stoppede slæderne. Han vendte slæderne på siden, så rensdyrene ikke kunne løbe væk, og så tog han en spade, og så begyndte han bare at grave. Og så gravede han et hul i sneen. Altså, en lille bivuak, der ikke var mere end halvanden meter bred eller sådan noget. Og så lagde han et rensdyrskind, og så satte vi os dér, og så lagde vi en af vores rensdyrskindstasker ind foran hullet. Og så sad vi der og ventede til at stormen var ovre. Og det fantastiske er jo, at der bliver nul grader inde i sådan en snehytte dér, så vi havde ikke noget problem med at holde varmen. Vi sad jo i vores skinddragter. Altså det, der var problemet, var mere, at man ikke kunne strække benene. Så over tid begynder man få ret ondt i sine ben.

Jeanette: Var det ikke også mørkt?

Rane: Jo, jo, bælgravende, jo, jo.

Jeanette: Så I sidder dér i bælgravende mørke i nul grader. I kan ikke strække benene ud.

Rane: Nej, nej.

Jeanette: Hvor er jeres rensdyr?

Rane: Jamen, de står udenfor. De kan jo sagtens klare det. Altså, de kan godt klare stormen. Og de kan ikke løbe væk, fordi slæderne er væltet på siden.

Jeanette: Så de står stadigvæk bundet?

Rane: Ja, de står bundet til slæden.

Jeanette: Så tror jeg da pokker, den prøver at stikke af med dig.

Rane: Ha ha! Ja. Men det, der er interessant ved sådan en oplevelse, er jo i og for sig det, at du finder ud af, at det er nogle meget enkle ting, der skal til for at overleve i et højarktisk miljø. Altså, det er: Kommer der en snestorm, så graver du dig ned. Du skal være klædt ordentligt på. Du skal forstå, hvor er det, du afgiver varme. Altså, det er hovedet, som jeg nævnte. Det er fødder. Og så er det faktisk, at rigtig meget varme afgives her ved håndleddene. Og der skal man jo have en særlig håndledsbeskytter, som typisk er af hareskind, som du har, som gør, at når du tager lufferne på, så bliver der fuldstændig lukket af. Men det er jo sådan nogle ting, du skal vide. Og hvis du ved de ting, jamen, så er de dér udfordringer i og for sig ikke noget problem. Altså, så kan du meget let overleve.

Jeanette: Perfekt. Så kan istiden jo bare komme.

Rane: Ja, ja, præcis.

Jeanette: Men det her med, at du så tager ud og rent praktisk lærer at klæde dig ordentligt på, og du ved, hvordan du skal agere, når der kommer snestorm, du forsøger at styre dine rensdyr foran din slæde... Men når du så oplever at være så tæt på naturen og egentlig lærer at vende tilbage til naturen og lærer at overleve i den, hvordan er det så at være der så længe mentalt? Fordi du kommer jo som et moderne storbymenneske, du kommer fra København og Aarhus. Og så lige pludselig ender du der i en fuldstændig anderledes verden. Hvad gør det ved dig både som forsker og menneske?

Rane: Jamen, det transformerer jo én, og det er jo også meningen. Grundtanken i det der antropologiske feltarbejdeprincip er jo, at når du bor længe nok med mennesker, så begynder du at se verden, som Malinowski sagde, "from the native's point of view." Det

var måske lidt naivt, fordi dit blik bliver jo aldrig en snydt kopi af den indfødtes. Men du får et blik, som er væsentligt anderledes end det, du kom med, og som i den grad er formet og transformeret af den indfødte verden. Så du begynder jo at drømme ligesom dem, du begynder at tænke tanker ligesom dem, og mange af de ting, som du før syntes var eksotiske og mærkelige, virker helt naturlige. Altså, for eksempel al deres tro på ånder og frygten for onde ånder og alt det dér. Så du bliver jo transformeret. Så den store udfordring ligger faktisk ikke så meget i at tage derud. Altså, der er selvfølgelig en udfordring i det. Men den store udfordring ligger i at komme hjem, fordi din kone er rimelig træt af dig, når du kommer hjem og er småskør og sidder og taler om ånder og sådan nogle ting. Så det svære ligger faktisk i hjemkomsten.

Jeanette: Jeg selv har jo fået fundet ud af, at der er et begreb, der hedder "big experience hangover" - det at du har været ude at udfordre dig selv så meget, at det faktisk er sværere at træde hjem igen i dagligdagen.

Rane: Det er det simpelthen, ja.

Jeanette: Men hvad har du oplevet, hvor du ligesom kom i kontakt med den her åndelighed, hvor du så det udspille for dig? Hvad har gjort indtryk på dig?

Rane: Ja, det er der mange ting, der har. Men altså noget, der vitterlig var meget overraskende og også gav et meget vigtigt indblik i at forstå hele deres spirituelle kosmologi, det var, at jeg på et tidspunkt kommer til en lejr... Den består af nogle skindtelte af rensdyrskind, ikke? Altså, det er meget eksotisk. Altså, det er store skindtelte af rensdyrskind.

Jeanette: Lidt ligesom hvis man ser en cowboyfilm, hvor man ser tipierne rundt om, bare i sne.

Rane: Noget i den dur. De er så kuppelformede, de her, men ellers passer det meget godt. Og meget store, altså store telte. Der går rigtig, rigtig mange rener til at lave sådan et telt.

Jeanette: Hvor mange bor der i sådan et?

Rane: Der kan bo 20 mennesker. Og så har du nogle indertelte, der også er lavet af rensdyrskind, hvor du sover.

Jeanette: Så der er lidt privatliv?

Rane: Ja, det kan man sige. Men du opvarmer faktisk... Altså, fordi der ikke er noget brændsel, fordi det er på tundraen, så har du en spæklampe bare i yderteltet til at lave mad på og sådan noget. Men når du skal sove, så opvarmer du dit eget indertelt bare ved din kropsvarme. Men det kan du også godt.

Jeanette: Altså, en spæklampe - bare lige for, at vi er med her - det er fedt fra dyr, man brænder af.

Rane: Ja, præcis.

Jeanette: Og det stinker rimelig meget, gør det ikke det?

Rane: Jo, det gør det. Og i det hele taget er der ret meget, der stinker. Ha ha! Men i en af de der lejre sad der en lille dreng på fem år i sådan en... der er sådan en bestemt dragt for børn af rensdyrskind, hvor der også er en blebuks på. De har ikke bleer, men de har mos, så de kan ligesom tømme den der mosbunke og lægge en ny ind. Så ham her knægten sidder her i denne her blebuks, og så sidder han bare og kæderyger. Og jeg tænker, "Hvad fanden er det? Han er fem år, og han sidder dér og kæderyger." Og så spørger jeg bedstefaren, "Jamen, hvorfor ryger drengen?" Og så siger bedstefaren, "Jamen, det er jo, fordi det er min bror, der er kommet tilbage. Så da drengen var tre og rakte hånden ud efter en cigaret, så skyndte jeg at stikke ham én, fordi min bror var kæderyger." Og det var jo totalt syret.

Men det, der ligger i det, er, at alle børn, når de bliver født, bliver betragtet som en af-død, der er kommet tilbage. Og man starter med at spørge spædbarnet, der er født, "Hvem er du?" Og så har man så nogle forskellige teknikker, hvor man kan prøve at få svaret ved at hænge en sten op, og når den så drejer er det måske det rigtige og så videre. Og så giver man barnet et navn efter den, man tror, det er. Så mange gange sker der det, at barnet bliver sygt eller græder meget og så videre. Og så er det, fordi det har fået det forkerte navn. Og så fortsætter man. Og i sidste ende venter man, til barnet er omkring to år, og så lytter man utroligt efter, hvad barnet siger, når det begyn-

der at få sprog, og så på et eller andet tidspunkt beskriver det en scene fra sit tidligere liv, og så kan man stadfæste, hvem det er, der er kommet tilbage. Og det, der er vildt ved det, er jo, at barnet får simpelthen den samme status og bliver adresseret ved de samme slægtskabstermer som den afdøde. Altså, så bedstefaren vil ikke kalde ham den lille sit barnebarn. Han vil kalde ham sin bror.

Jeanette: Kan det ikke være lidt forvirrende?

Rane: Jo, det kan være ekstremt forvirrende. Men det betyder også utroligt meget, har jeg set i flere tilfælde, som en del af sorgbearbejdelsen over, at nogen har mistet én. Det kan være en gammel mor, der har mistet sin mand, og så betragter hun en af børnebørnene som manden, der er kommet tilbage. Og så overøser hun kærlighed og beskriver, hvordan barnet kommer med et vildt til hende, ligesom manden gjorde. Så det er også en måde, hvorpå sorg bliver bearbejdet ved, at det her barn ligesom bliver betragtet som den døde, der er inkarneret.

Jeanette: Det er sådan en livscirkel?

Rane: Ja, det er det. For i virkeligheden kan man sige, at principielt set så lever du jo det liv, som dine forfædre har levet. Altså fuldstændig. Altså, hvor vi har en opfattelse af, at vi hele tiden skal forandres, for at vi er meningsfulde mennesker, så ligger ideen her jo i, at det meningsfulde ligger i repetition, kan man sige. At ting gentager sig. Der skal sgu ikke ske for meget.

Jeanette: Men hvordan passer det så med, at du jo også skulle undersøge det her med selvmordet - eller "den frivillige død" har du også snakket om? Kan du prøve at komme lidt ind på det?

Rane: Ja, fordi jeg startede egentlig med at tage ud for at prøve at forstå de her selvmord, men blev meget optaget af det, man kalder frivillig død. Og det var sådan noget, som er beskrevet i de gamle etnografier fra tjuktjerne i slutning af 1800-tallet: At de praktiserer frivillig død, og folk kan ligesom bede om at blive slået ihjel, og så bliver de det og så videre. Jeg troede egentlig, at det var en slags skrøne. Men ret kort efter jeg ankommer til området, så er der en ældre mand, der går rundt og siger, "Send mig til den anden side. Behandl mig som et rensdyr." Og jeg ser en gruppe af kvinder, der sid-

der og syr hans dødsdragt. Og så får jeg at vide dagen efter, at han har hængt sig selv. Og det tror jeg så i lang tid. Men i takt med at jeg kommer tættere og tættere på de her mennesker, og de også stoler på mig, så afslører de jo, at han ikke har hængt sig selv. Han har bedt om at blive slået ihjel og er blevet slået ihjel. Og det er faktisk...

Jeanette: Det er jo strafbart.

Rane: Ja, og det er også derfor, de ikke tør, fordi der er faktisk en, der er blevet taget af de russiske myndigheder for at have slået sin mor ihjel. Så de tør ikke sige det. Men så går jeg jo ind i det her univers og finder ud af, at frivillig død er en blodofring. Altså på lige måde med, at du laver ofringer af rensdyr, og du laver det af hunde og blodofringer, hvorigennem du cirkulerer sjæle mellem forfædre og os selv. Altså opfattelsen er, at antallet af liv og sjæle er givet et fixed number, kan man sige. Og det vil sige, at hvis der er mange her, så er der få deroppe og omvendt.

Jeanette: Det er vel i virkeligheden også den her balance, man snakker om med tipping point med klimaændringer og klimakrise: At man hele tiden skal have en balance i naturen.

Rane: Præcis, præcis. Ja, men her kan man sige, at der er en balance af sjæle, som du skal have. Og derfor er du også i et slags... Altså, forholdet til forfædre er på den ene side positivt og på den anden side negativt. Fordi de er ligesom kilden til alle liv, og det er også dem, du ofrer til. Men negativt i den forstand, at de kan finde på at tage liv. Og det er ikke af grådighed eller noget og heller ikke nødvendigvis en økonomimetafor, men bare fordi de savner nogle af deres slægtninge, for eksempel, så kan de finde på at komme og tage dem. Så du er også bange for forfædre, du er bange for de døde, og du er bange for, at den døde krop ligesom skal rejse sig og blive til ond ånd, der konsumerer alt omkring sig. Så pointen er, at jo de ældre - og det er primært ældre, der ønsker at dø.... Så det, der sker, er, at når de har udsagt det, så har forfædre hørt det. Så der er ikke nogen vej tilbage. Og så starter man med at tage ham ind i teltet og fortælle, hvor glad man har været for ham og så videre og give ham den bedste mad. Og så forlader kvinder og børn teltet, og så er det familieoverhovedets opgave at slå ham ihjel med spyd eller kniv.

Jeanette: Det er alligevel voldsomt.

Rane: Det er meget voldsomt, og det er det også for de mennesker. Det skal man ikke tage fejl af. Det er ikke sådan, "Så slår vi lige bedstefar ihjel." Man er tynget af det, men der er ikke nogen vej udenom. Og ældre mennesker bruger det også nogle gange som pressionsmiddel. Altså, hvis børnene larmer og irriterer dem, så siger de, "Hvis du ikke stopper det der," sidder bedstemoren og siger, "Så bliver det dig, der kommer til at slå mig ihjel."

Jeanette: Den er hård at få at vide.

Rane: Ja. Men generelt er den der frivillige død jo ligesom blevet betragtet ud fra sådan en rationel økonomisk tænkning om, at de der arktiske folk kunne ikke slæbe rundt på gamle og svage, og derfor måtte de dø...

Jeanette: Og det er ofte det, som... Jeg kommer jo fra arkæologiens verden, hvor vi egentlig har antagelser om fortidens samfund ud fra det, vi kan måle og veje. Det, der er rationelt og økonomisk. Det, vi kan forklare ud fra logik. Men mennesket er jo ikke logisk, vel?

Rane: Nej, det er det sgu ikke. Altså, det er også logisk, men det er ikke kun logisk. Og det, jeg synes er interessant, er jo, at... Altså, det kan da godt være, at det også tjener det praktiske formål, at du ikke gider slæbe rundt på en gammel. Men jeg synes, pointen er mere, at det, man ser i de dér kulturer, og det ville der også have været i istiden, det er, at det, der er praktisk pragmatisk, har også en spirituel dimension. Så det at cirkulære sjæle er helt afgørende. Det er faktisk det afgørende. Og grunden til, at jeg kan sige det med så stor sikkerhed, er, at da jeg kiggede i arkiverne, så kunne jeg se, at under sovjettiden, hvor der blev kastet dåsemad i nakken på disse mennesker og sne-scootere og jeg ved ikke hvad - der manglede ikke noget - der havde de lige så mange frivilligt døde, som de har nu.

Jeanette: Det handlede ikke om sult.

Rane: Nej, det handler ikke om sult. Det gør det ikke. Altså, det handler simpelthen om, at hele kosmologien skal køre. Der er jo den der tendens til, at jo længere tilbage i tid vi kommer, jo mere biologiserede gør vi mennesker. Altså, så handler det om ren overle-

velse. Det handler om, at nu skal vi have nogle kalorier. Og alt bliver målt og vejat. Men det fanger jo ikke, hvad istidsmennesket har været, fordi istidsmennesket har generelt ikke haft problem med at få mad. Altså, der har været masser af dyr. Og vi ved fra nutidens jæger-samlere, at de bruger mellem 15 og 20 procent af deres tid på at arbejde. Og de lever jo i de dér ekstreme områder.

Jeanette: Så resten er fritid?

Rane: Resten er fritid, ja, og innovation og sådan noget. Så istidsmennesket har brugt utroligt meget af deres tid på noget andet end at slå mammuter ihjel.

Jeanette: Og det er hele her det mentale aspekt, som er så svært for os at komme tæt på. Men i virkeligheden så det at skulle overleve sådan et ekstremt klima, det gør jo også, at man skal have en mental indstilling til at forklare ens samhørighed med naturen. Og det er vel egentlig de huller, mennesket prøver at udfylde?

Rane: Ja, altså personligt tror jeg jo, hvis jeg skal være helt ærlig, at de der ånder lever derude, fordi det er jo i hvert fald den følelse, man har. Man behøver ikke at være spirituelt anlagt for at få den følelse. I det øjeblik du kommer ud på den tundra og kører rundt i det istidslandskab, som du selv også nævnte i begyndelsen, jamen, så har du følelsen af, at den verden er besjælet.

Jeanette: Jeg giver dig fuldstændig ret. Jeg har selv rejst i Papua Ny Guinea, hvor åndetroen også er meget, meget tæt. Og der var jeg jo del af en udgravning. Jeg gravede forfædre op. Det var lidt farligt. Så de gik og sagde, "Undskyld, bedstefar," hver gang de gik forbi mine knoglekasser. Og til at starte med syntes jeg jo, det var lidt sjovt. Men det endte jo med, at jeg selv sagde, "Undskyld, bedstefar," når jeg gik henover. Og jeg har jo også prøvet det her med, at jeg skulle hen og kigge i en hule, der lå på en ø, hvor vi vidste, der var knogler. Vi vidste bare ikke, hvor gamle de var. Så skulle jeg have adgang af den lokale høvding til at få lov til at komme op. Og jeg vidste jo... Altså, det var ude i Stillehavet, der ligger de her små øer, som er vulkandannet. Så ligger båden og banker op og ned, hvor du skal time det med at hoppe over og lande. Og jeg er altså ikke den mest elegante opdagelsesrejsende i hele verden, så jeg tænkte bare, "Det dér var mit livs hop, fordi hvis jeg lander forkert, og så vil han sige, det er ånderne, der siger, at jeg ikke må komme derop."

Rane: Nå ja, gud ja! Det er rigtigt.

Jeanette: Så er det det. Så jeg gik ind og lavede en undersøgelse i den her hule, hvor der lå menneskeknogler, mens han sad og simpelthen mumlede bønner til forfædrene for at beskytte mig og for, at jeg havde tilladelse til at gå derind.

Rane: Jo. Det må jeg sige, at det misunder jeg ikke arkæologer, det der med at grave forfædre op. Det er lidt scary.

Jeanette: Ja. Jeg fik jo at vide, at nu hang de fast på mig. Og så sagde jeg, "Prøv at høre, jeg har gravet kirkegårde og gravpladser og sådan noget. Der er mindst hundrede foran jeres ånder, der står i kø bag ved mig." Og kiggede de på mig med store øjne. Og så var der sådan en vis afstand til mig på det her. Men i virkeligheden giver jeg dig fuldstændig ret, for jeg er jo ikke antropolog, jeg er arkæolog. Og mit job er jo egentlig ikke at sætte mig ind i nutiden. Jeg skal afdække fortiden. Men det smittede af på mig. Og jeg kan ikke lade være med at tænke, at denne her åndelighed, du også beskriver, som jeg mødte i Ny Guinea, at det er den helt oprindelige.

Rane: Ja, det tror jeg også, det er. Helt klart.

Jeanette: Det er det, når man skal overleve i naturen: Alt det andet er overtænkte overbygninger, ikke?

Rane: Ja, præcis. Og så også det, at det fylder jo ekstremt meget. Hele det der spirituelle har en enormt stærk placering i de der samfund, og de bruger meget tid på det, og de bruger meget energi på det. Og det er jo også sjovt at tænke på i forhold til de der teorier, som man normalt udlægger, som om de løber efter mammutter hele tiden for at overleve. Altså, det har ikke været istidsmennesket. Altså, istidsmennesket har jo været kognitivt identisk med os, kan man sige, men deres verden har nok mindet meget om det, vi beskriver her med, at naturen er besjælet, ikke?

Jeanette: Det er også en stærk tanke, og det er måske også derfor, de har passet bedre på det. Og det er det, vi ligesom kan tage med os i det her. Det er jo i virkeligheden,

at fysisk - hvis du har noget ordentligt tøj på, og du husker pelshuen - så kan du jo sagtens overleve snestormen.

Rane: Ja, lige præcis.

Jeanette: Men for at blive hængende derude, så skal du have det mentale med og forstå den her natur.

Rane: Ja, for Søren. Helt klart.

Jeanette: Og på en eller anden måde, så giver det her ritualiserede selvmord jo også mening. Det var egentlig det, du fandt frem til, ikke?

Rane: Jo, altså, det giver jo mening i den kosmologiske sammenhæng, hvor der bliver sendt sjæle fra den anden verden, og der skal gives sjæle til den verden. Og det, jeg også fandt ud af, var jo, at det var ikke få mennesker, der endte deres dage i frivillig død. Det var simpelthen måden at dø på, altså medmindre du dør af en ulykke eller noget andet. Men når du bliver tilstrækkelig gammel og ikke ønsker... Altså, det behøver ikke kun at handle om sygdom. Det kan også bare handler om... Der var en, der sagde til mig, "Jamen, der er jo ikke nogen af dem, jeg kendte og holdt af, der er tilbage, vel? Nu vil jeg til den anden side. Nu vil hen til dem."

Jeanette: Det er virkelig også stærkt.

Rane: Ja, det er det. Og det er jo en problematik, der også gør sig gældende herhjemme, må man sige, hvor vi jo som samfund har meget svært ved at acceptere, når gamle mennesker siger, "Jamen, jeg ønsker simpelthen bare ikke at leve længere."

Jeanette: Så tænker du egentlig, med det du har taget med tilbage fra tundraen, at du nærmest er et istidsvæsen?

Rane: Ja... Altså, jeg vil sige på den måde, at nu har jeg jo været i Sibirien i så mange år, at det virkelig har præget mig meget og præger også min tænkning og måder at forstå verden på. Jeg bliver jo aldrig helt identisk med dem, men det har formet mig, og det var måske også i høj grad formet mig på nogle af de ting, vi er kommet ind på, nemlig

det der med at sætte spørgsmålstegn ved nogle af vores etablerede sandheder. Altså, at sige: Det her, jeg læser her om istidsmennesker, for eksempel, det giver meget lidt mening i forhold til det, jeg har oplevet, og det, jeg har set. Og der stoler jeg sgu på mange måder mere på de erfaringer, end jeg gør på teorier om, hvordan fortiden har været.

Jeanette: Og det er også derfor, du er med til at klemme blodet ud af stenene for os.

Rane: Og det er ikke en uhyggelig verden. Altså, der er ånder og alt det der. Men hvis istiden kom tilbage, som du siger, så er det faktisk ikke ubehageligt. Altså, det er en verden, vi sagtens ville kunne leve i.

Jeanette: Nu når du var derude... Det her med at ofre, har du kunnet slippe det, eller har du slæbt det lidt tilbage til Nordsjælland?

Rane: Nej, jeg ofrer stadig. Altså, nu er der ikke nogen rensdyr, som jeg ligesom kan ofre, men jeg har et træ, som jeg ofrer til, og så ofrer jeg til ilden, som man også gør. Altså, det er meget enkelt. Det er jo sådan nogle luksusvarer, som ånderne ikke har, altså tobak, vodka, slik, te. Den slags ting. Og træet er jo så min dobbeltgænger, som kan træde ind for mig i sygdom og så videre. Og rensdyrhyrderne har faktisk en ren som dobbeltgænger. Altså, så tanken om, at du ligesom skaber en dobbeltgænger, tror jeg også er ældgammel.

Jeanette: For at snyde døden?

Rane: For at snyde døden, ja.

Jeanette: Så du snyder døden med dit træ?

Rane: Det håber jeg på. Det håber jeg.

Jeanette: Det er jo egentlig et meget smukt billede. Jeg vil sige, jeg har jo lidt en slag-side over i, at jeg er arkæolog og har set mange samfund bryde sammen. Så jeg er jo det, man kan kalde en prepper. Altså, da coronakrisen ramte, så havde jeg jo alt i mit skur.

Rane: Du havde alle dåserne og det hele? Ha ha!

Jeanette: Min mand spurgte jo, "Har du været oppe at handle?" Og jeg sagde, "Det var jeg i sidste uge, skat. Vi har alt det, vi skal bruge." Og jeg har sådan en idé om, at på et eller andet tidspunkt bryder den økonomiske verden sammen. Så derfor kan jeg godt lide guld, fordi det er lettere at købe sig adgang til nogle goder, når det hele bryder sammen. Er du lidt ligesom mig? Er du en prepper?

Rane: Ja, det er jeg. Altså, jeg vil så sige, at jeg er ikke gået så langt som at have et lager af dåsemad. Men jeg har mit gevær, og jeg har min bue og pil.

Jeanette: Så må vi arbejde sammen, når zombierne kommer, Rane.

Rane: Ja, det er rigtigt. Når zombierne kommer...

Jeanette: Så ringer vi.

Rane: Fuldstændig! Det er en rigtig god ide. Det, der har formet mig, er jo, at jeg oplevede Sovjetunionens sammenbrud. Jeg var jo simpelthen i Sibirien både under og efter.

Hvornår var det?

Jamen, i 1991 kollapsede Sovjetunionen. Der sad jeg oppe på tundraen og fik at vide, at nu er Sovjetunionen brudt sammen. Og så rejste jeg jo i de områder i årevis efterfølgende og så, hvordan det, der havde været en totalt kompleks civilisation med helikoptere og flyvere og dåsemad i store mængder osv... Alt forsvandt. Alt. Der blev ikke udbetalt lønninger, der var ingenting i butikkerne og så videre. Så du blev banket tilbage til en ren subsistensøkonomi. Og det vil sige, at de mennesker, som klarede sig, var jo de her indfødte, som kunne jage og fiske, mens de russiske arbejdere i nogle af kulminebyerne og så videre sultede sgu. Og så så jeg jo også desværre, hvordan det land blev fuldstændig transformeret til at blive sådan et mafiavælde. Så det er bare for at sige, at det har gjort sådan et enormt indtryk på mig at opleve en civilisations kollaps. Altså, fordi folk griner jo ad én herhjemme...

Jeanette: Jeg gør ikke.

Rane: Nej, præcis. Men for andre virker det, som om det aldrig ville kunne ske. Men believe me: Russeren eller sovjetborgeren havde aldrig forestillet sig, at det ville kunne ske, og det gjorde det alligevel.

Jeanette: Er det også noget, du lærer videre til dine børn?

Rane: Ja, ja, de lærer at bruge våben. Det er ret frygteligt, men det gør de. Og lærer at sætte snarer og sådan noget. Men det jo ikke kun med henblik på at overleve, når zombierne kommer. Det er jo også bare med glæde. For hvis du lærer at bruge naturen og kan overleve i den, så har du en kæmpe glæde i den.

Jeanette: Men jeg sender jo bare mine til spejder, Rane.

Rane: Det er heller ikke tosset. Der lærer man sikkert også nogle gode ting, kunne jeg forestille mig.

Jeanette: Tænde et bål og sådan noget.

Rane: Præcis.

Jeanette: Og bruge en kniv. Det er vigtigt.

Rane: Netop. Det er det.

Jeanette: Hvis du skulle give tre gode råd til os, der tror, at istiden kommer, hvad skulle det så være?

Rane: Ja, tre gode råd... Det er: Lær at klæde jer ordentligt på det. Det er ét. Få et våben. Altså, det er jo ret væsentligt. Du kommer ikke mange vegne uden våben. Og så vil jeg sige: Så lav sådan et survival kit, som du altid har på dig, der består af stormtændstikker, noget wire du kan lave snarer af, fiskekrog, noget fiskeesnøre og noget gaffatape. Det er ligesom det. Det er dit survival kit. Det er de tre ting. Så kommer du meget langt. Spaden kan du lave. Måske ville jeg skifte... Nej, det ved ikke... Du skal også ha-

ve en økse med. Økse er ret vigtig. Jeg ved godt, der ikke er meget træ på tundraen, men der er alligevel drivtømmer og sådan noget, og du har brug for det træ, der er.

Jeanette: Og så er det vel også vigtigt, at man lige husker at have ånderne med sig?

Rane: Også det, ja. Også det. Men det er jo bare at agere respektfuldt. Altså at bukke, ikke være grådige, bukke for steder. Inden du går over en flod med is på, så bukkes du og taler til dem, og hvis du har en lille gave, du kan lægge, lidt metal eller noget, så gør du det, inden du går over.

Jeanette: Perfekt. Så jeg har ikke gjort dig bekymret for en ny istid?

Rane: Nej. Jeg ser frem til den. Ha ha!

Jeanette: Det er lige før, at jeg også gør det, fordi jeg har jo lært, at det faktisk ikke er så svært at overleve de her istider, når man bare har styr på sit grej og har en god kontakt til ånderne.

Rane: Det er det.

Jeanette: Tusind tak, Rane Willerslev, fordi du havde tid til at komme forbi mit lille studie i dag.

Rane: Det var så lidt. Det var en fornøjelse. Tak.

Jeanette: Mit navn er Jeanett Varberg, og du har lyttet til Varbergs Danmarkshistorier. Produceret af Juhl og Brunse for Vores Tid og 24syv. Tilrettelægger og producer er Luna Lam. I redaktionen er også Nikolai Sørensen. En særlig tak til Rane Willerslev, antropolog og direktør for Nationalmuseet. Find podcasten på www.24syv.dk, www.vorestid.dk eller dér hvor du, kære lytter, normalt finder dine podcasts.

Kære lytter, du har lyttet til et program fra 24syv. Du kan finde meget mere modig, nysgerrig og magtkritisk taleradio på 24syv-appen. Hent den i App Store og Google Play.